Ontwikkelingslijnen in het werk van Jan Tamboer 4

Mensbeelden achter bewegingsbeelden

In de vorige bijdrage over Tamboer lazen we hoe het werken aan een theorie over bewegen en bewegingsonderwijs sterk werd bepaald door de overgang van de Interfaculteit Lichamelijke Opvoeding (IFLO) naar de Faculteit der Bewegingswetenschappen. Tamboer had een faculteit voor ogen die zowel recht doet aan de praktijkgerichte oorsprong als aan wetenschappelijke eisen. Vanuit dat perspectief ontwikkelde hij een theorie over het bewegen, die als fundament zou moeten dienen en voor een vruchtbare verbinding tussen wetenschap en praktijk. Vanaf begin jaren tachtig werkt Tamboer aan zijn proefschrift 'Mensbeelden achter bewegingsbeelden', een werk van 548 pagina's dat uiteindelijk verscheen in 1985. In dit artikel staan we stil bij deze handelingstheorie. In een volgende bijdrage gaan we in op de actualiteit en toepassingen van zijn gedachtengoed.

| Ivo van Hilvoorde en Johan Steenbergen

Een handelingstheoretisch perspectief op bewegende mensen

Tamboer beschouwt bewegen primair als een vorm van handelen. In zijn proefschrift formuleert hij heel nauwkeurig zijn visie op bewegen als een vorm van handelen en daarbij maakt hij inzichtelijk dat deze onlosmakelijk verbonden is met een visie op 'de' mens en op 'het' lichaam. Tamboer maakt duidelijk hoe iedere visie op bewegen samenhangt met opvattingen over 'de' mens en 'het' lichaam, en hoe die mens- en lichaamsbeelden ook van invloed zijn op de (didactische, pedagogische en ideologische) plaatsbepaling en concretisering van het bewegingsonderwijs, sport en andere beweegculturen.

Mensbeelden

Tamboer onderzoekt in zijn proefschrift welke mensbeelden ten grondslag liggen aan ideeën over bewegen, sport en lichamelijke opvoeding. Een 'mensbeeld' definieert hij als een 'tijd- en plaatsafhankelijke, min of meer coherente, omlijnbare en op algemeen geldigheid gerichte interpretatie van wat de mens is en behoort te zijn.' (Mensbeelden achter bewegingsbeelden, 1985, p. 110.)

Scan of klik *hier* naar de download van Mensbeelden achter bewegingsbeelden

Zo'n typering van een mensbeeld gebeurt veelal aan de hand van metaforen, zoals de mens als stoommachine, als computer (informatie verwerkend systeem) of als knooppunt in netwerken. In al zijn werk verzet Tamboer zich tegen iedere vorm van essentialisme. Een mensbeeld ligt, met andere woorden, nooit voor eens en altijd vast, maar is altijd sociaal historisch en cultureel ingebed en veranderlijk door de tijd. Iedere uitspraak over 'de' mens heeft een zeker ontwerp-karakter en kan geen aanspraak maken op universaliteit.

Tamboer onderzoekt in zijn proefschrift op grondige wijze welke mensbeelden schuilgaan achter ideeën over bewegen, sport en lichamelijke opvoeding. Hij maakt inzichtelijk dat opvattingen over bewegingsonderwijs nooit neutraal zijn: hoe je lesgeeft of bewegen interpreteert, hangt nauw samen met de vraag hoe je naar de mens

> // Hoe je lesgeeft of bewegen interpreteert, hangt nauw samen met de vraag hoe je naar de mens en het menselijk lichaam kijkt

en het menselijk lichaam kijkt. Achter ieder beeld van bewegende mensen schuilt een mensbeeld dat verder geëxpliciteerd kan worden. Taal over bewegende mensen is nooit neutraal. Opvattingen over 'het lichaam trainen', 'vaardigheden aanleren', 'techniek inslijpen', 'bewegingsgedrag uitlokken' of 'vrije expressie stimuleren' veronderstellen telkens een ander beeld van de mens, en daarmee ook van het lichaam.

Tamboer pleit voor een mensbeeld waarin mens en omgeving onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Een cruciaal uitgangspunt daarbij is het afwijzen van iedere vorm van dualisme. Het is niet mogelijk (filosofisch en empirisch) en niet wenselijk (praktisch en didactisch) om de mens op te delen in een lichaam, plus nog iets, zoals een geest, ziel, psyche of bewustzijn.

Substantieel lichaamsbeeld

Tamboer bekritiseert het klassieke ('Cartesiaanse') denken waarin lichaam en geest als gescheiden entiteiten worden gezien. In zo'n visie is het lichaam (als fysieke entiteit) slechts een instrument dat door een niet bestaande entiteit (zoals 'de geest', het brein) bestuurd zou worden. Je kunt het lichaam vanuit een Cartesiaanse traditie wel als losstaand object beschouwen en bestuderen, maar die kennis is pas zinvol wanneer het wordt vertaald naar het concrete menselijke handelen. Menselijk bewegen moet worden begrepen als betekenisvol handelen in een specifieke context.

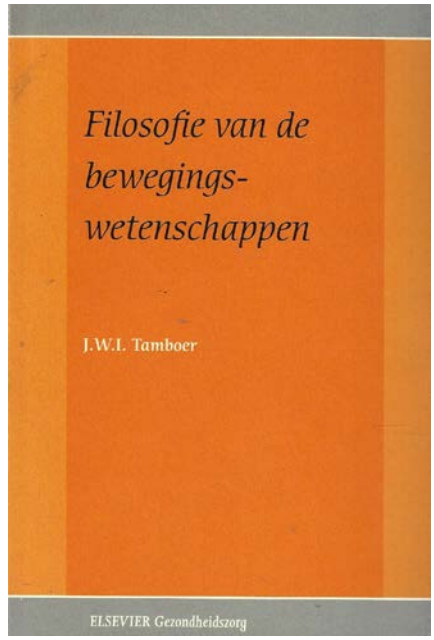
In de woorden van Tamboer: het 'substantieel lichaamsbeeld' gaat uit van het idee dat er een onafhankelijk ding is (het lichaam) wat beschreven en onderzocht kan worden. Het lichaam is dan niet meer dan 'de huid en wat daardoor omhuld wordt'. Dit lichaamsbeeld is sterk beïnvloed door metaforen uit het verleden, zoals het lichaam als een kerker van de ziel (Plato), het lichaam als een machine (Descartes; De La Mettrie) of het lichaam als een stoommachine (Freud).
Vanuit het substantiële lichaamsbeeld zijn 'lichaamsbewegingen' te analyseren, bijvoorbeeld door te bestuderen hoeveel spieractiviteit noodzakelijk is voor het genereren van een bepaald vermogen of hoe zuurstofopnamevermogen samenhangt met (duur)prestaties. Die kennis, veelal gebaseerd op de zoektocht naar causale wetmatigheden, krijgt volgens Tamboer pas betekenis vanuit een 'relationeel mensbeeld', waarbij het uitgangspunt is dat de belichaamde mens altijd onlosmakelijk verbonden is met de omringende wereld. Bewegen is vanuit dit perspectief altijd een vorm van betekenisvol handelen.

> // Om Tamboers analyse van lichaamsbeweging en bewegingshandeling goed te begrijpen, is kennis van de geschiedenis van en het onderzoek naar bewegingsonderwijs onmisbaar

Relationeel lichaamsbeeld

Bij de uitwerking van zijn centrale concept, het 'relationele lichaamsbeeld', doet Tamboer een beroep op uiteenlopende bronnen, variërend van existentieel-fenomenologische denkers als Marcel, Sartre en vooral Merleau-Ponty tot de ecologische psychologie (Gibson). Ook verwijzingen naar de moderne fysica worden niet geschuwd: "De solide, isoleerbare deeltjes van de Newtoniaanse fysica hebben in de moderne fysica plaats moeten maken voor 'complexe en dynamische relatienetwerken', die niet onafhankelijk van hun omgeving (inclusief de waarnemer) gedefinieerd kunnen worden." (Filosofie van de bewegingswetenschappen, 1989, p. 35.)

Ook als het gaat om het menselijk lichaam spreekt Tamboer van een *shift from objects to relationships*. Het onderscheid tussen het substantiële en relationele lichaamsbeeld is verwant aan andere onderscheidingen, zoals die tussen het 'lichaam hebben' en het 'lichaam zijn' of tussen het lichaam als object (*Körper*) en het lichaam als subject (*Leib*).

Met Merleau-Ponty stelt Tamboer dat mensen op voorbewust niveau intentioneel, handelend betrokken zijn op een betekenisvolle wereld; een wereld 'om te...'.

In de eerste plaats 'zijn' wij ons lichaam. De inherente relationaliteit tussen mens en wereld komt tot uiting in de term 'intentionaliteit', de zingevende gerichtheid op de directe omgeving en deze is altijd lichamelijk. Dit lichamelijk 'in-de-wereld-zijn' is nader te specificeren in werkwoorden als klimmen, lopen, springen of vangen.

Het uitgangspunt dat de omgeving direct wordt ervaren als mogelijkheid tot handelen, sluit nauw aan bij de theorie over *affordances* van de ecologisch psycholoog James J. Gibson. De filosofische grondslagen van Tamboers handelingstheorie laten zich ook goed verbinden met het empirische en experimentele onderzoek van

de ecologische psychologie, maar kunnen nog breder worden toegepast, bijvoorbeeld binnen de architectuur (hoe ontwerpen we gebouwen) of onderzoek naar de wijze waarop de omgeving zo kan worden ingericht dat deze 'aanzet' tot bewegen. Het handelingstheoretische gedachtengoed sluit ook nauw aan bij het concept *physical literacy*, wat niet geheel verrassend is omdat de grondlegger Margaret Whitehead ook haar vertrekpunt koos in de fenomenologie.

In zijn proefschrift confronteert Tamboer zijn ontworpen kader met veel verschillende auteurs (zoals Buytendijk), maar vooral ook met het gedachtengoed van Gordijn. Uiteindelijk lukt het de meeste onderzoekers binnen de Nederlandse wereld van de LO (zoals Pijning en Rijsdorp) volgens Tamboer niet om helemaal los te komen van een vorm van dualistisch denken. Een terugkerend misverstand bestaat uit het idee dat het onderzoek naar het substantiële lichaam (als 'object') ook meer 'objectief' zou zijn dan het onderzoek naar het geleefde lichaam vanuit een relationeel mensbeeld.

Lichaamsbewegingen en bewegingshandelingen

In de vorige bijdrage werd duidelijk gemaakt dat het fundament van de handelingstheorie ontstond vanuit de gedachte dat de diverse wetenschapsopvattingen elkaar niet uitsluiten, maar juist complementair zijn. Dat een anatoom, fysioloog of biomechanicus zich primair richt op het substantiële lichaamsbeeld, is goed te verklaren vanuit het type vragen dat wordt gesteld. Volgens Tamboer is het substantiële lichaamsbeeld bij uitstek relevant wanneer er sprake is van een *breakdown of action*. Die *breakdown* kan te maken hebben met kritische onder- en bovengrenzen. Bij de ondergrenzen gaat het om het 'niet meer' kunnen handelen (zoals binnen de revalidatie of therapie). Het lichaam verschijnt ons als 'object' zodra het handelen wordt verstoord en dan kan het zinvol zijn om het substantiële lichaam centraal te stellen. We kunnen ons lichaam 'hebben', maar dat kan worden beschouwd als een secundaire ervaringsmodus, die zich aandient als het handelen problematisch wordt (gemaakt). Een fysiotherapeut kan geïnteresseerd zijn in de maximale strekkingshoek van de arm; uiteindelijk gaat het om het verbeteren van de handelingsmogelijkheden, aansluitend bij de persoonlijke leefwereld.

Bij de bovengrenzen van het menselijke handelen gaat het om het 'nog niet' kunnen handelen wanneer er sprake is van het verleggen van grenzen (zoals in de (top)sport en dans) of in specifieke leersituaties. Bij het springen over de kast kan het in beginsel didactisch verdedigbaar zijn om aandacht te besteden aan specifieke lichaamsbewegingen, zoals de precieze stand van de hand op de kast. Uiteindelijk is het doel in iedere beweeg- en spelsituatie wel dat de focus niet gericht is op het eigen lichaam, maar op de handelingsuitdagingen en -mogelijkheden in de omgeving.
In contexten waarin het beïnvloeden van bewegen centraal staat, zoals het bewegingsonderwijs, is het onderscheid tussen lichaamsbewegingen en bewegingshandelingen van groot belang. Ook vanuit een didactisch perspectief is er voor Tamboer dan ook veel aan gelegen om het begrip bewegingshandeling nauwkeurig te omschrijven. Dat doet hij aan de hand van de volgende drie noodzakelijke voorwaarden:

1. Er moet sprake zijn van een primair op verplaatsen gerichte intentionaliteit (waarbij 'verplaatsen' wordt opgevat als een specifieke tijd-ruimtelijke verandering ten opzichte van de omgeving).
2. De omgeving dient in voor het verplaatsen relevante termen te worden aangeduid (bijvoorbeeld iets om mee te rollen, om in of op te klimmen, om vanaf te springen).
3. De wijze van verplaatsen dient nader gespecificeerd te worden in termen van tijd-ruimtelijke verhoudingen (bijvoorbeeld langzaam, snel, omhoog, omlaag, voorwaarts, zijwaarts).

Om te illustreren wat Tamboer met de primaire gerichtheid bedoelt, gaf hij het voorbeeld van iemand die op een fiets een roeiteam coacht. Hoewel er sprake is van verplaatsing, is het geen bewegingshandeling omdat de primaire gerichtheid en intentionaliteit niet het verplaatsen is, maar het coachen en aanwijzingen geven.

Wanneer je het bewegen wil beïnvloeden gaat het primair om de 'intentionaliteit', om de bedoeling en situatie waarin het bewegingen plaatsvindt. Het belang en de kern van het bewegingsonderwijs is niet te begrijpen vanuit het simuleren van 'fysieke beweging' van spieren of als een technisch motorisch proces. Ook het meten van louter motorische vaardigheden of prestaties (als uitkomsten van een bewegingsproces) passen meer bij het substantiële dan het relationele mensbeeld. Het bewegen moet vanuit een relationeel perspectief gaan over het betekenisvol handelen, waarbinnen ervaring, samenwerking, ontdekking en spelen mede constituerend zijn.

Binnen het bewegingsonderwijs gaat het primair om het mogelijk maken van bewegingshandelingen, niet om het trainen van lichaamsbewegingen. Een college onderbreken om studenten te laten squatten (om daarmee de bloedtoevoer naar de hersenen te stimuleren) is een interventie op substantieel niveau, maar heeft niets te maken met

// Het lukt de meeste onderzoekers volgens Tamboer niet om helemaal los te komen van een vorm van dualistisch denken

onderwijs in bewegen. Schaken wordt doorgaans niet aangeboden in de gymles, niet omdat het een 'niet lichamelijke' activiteit zou zijn (al ons handelen is immers lichamelijk), niet omdat het geen sport is, maar omdat het bij schaken niet gaat om handelingen waarin het bewegen en de motorische uitdagingen centraal staan.

Om het belang van Tamboers grondige conceptuele analyse van begrippen als lichaamsbeweging en bewegingshandeling goed te kunnen doorgronden en inschatten, is kennis van de geschiedenis van de lichamelijke opvoeding en kennis over het onderzoek daarnaar onontbeerlijk. Die kennis vergroot ook de kans op een zorgvuldig gebruik van het analysekader.

De analyse van Tamboer is diepgaand en combineert continentale filosofische wortels (zoals het existentialisme en de fenomenologie) met een Angelsaksische (taal-filosofische) traditie waarin de conceptuele analyse centraal staat. Hoewel zeer analytisch en abstract bevat de theorie wel degelijk tal van didactische, normatieve, beleidsmatige en politieke implicaties. Historisch en cultureel bepaalde ideeën over het fitte en gedisciplineerde lichaam zijn allerminst politiek neutraal en kunnen vaak sterk normerend en disciplinerend werken.

Actuele toepassingen variëren van het trainen van voetbaltrainers (in zijn boek 'Voetbaltheorie', 2004) tot discussies over de eenzijdige, reductionistische manier waarop 'beweegrichtlijnen' worden gedefinieerd (veelal in termen van het substantiële lichaam en lichaamsbewegingen). Het kader roept ook relevante discussies op waar het de grijze gebieden betreft; waar precies het substantiële lichaam als concept nog toereikend is, bijvoorbeeld in actuele discussies over bewegingsarmoede, over fitness voor kinderen of over de status van eSport. Over die toepassingen en actualiteit meer in de volgende bijdrage.

Bronnen

Scan of klik *hier* naar de aangehaalde publicaties van Jan Tamboer in dit artikel.

Contact

im.van.hilvoorde@windesheim.nl
johan.steenbergen@han.nl

Ivo van Hilvoorde was student bij de vakgroep Theorie en Geschiedenis van de Bewegingswetenschappen en volgde in 2006 Jan Tamboer op als docent (sport)filosofie

Johan Steenbergen was student bij de vakgroep Theorie en Geschiedenis van de Bewegingswetenschappen. Jan Tamboer was co-promotor van zijn proefschrift 'Grenzen aan de Sport' (2004) en met Jan Tamboer heeft hij verschillende sportfilosofische publicaties geschreven.

Kernwoorden

Jan Tamboer, bewegingshandelingstheorie, lichaamsbeweging, substantieel lichaamsbeeld, relationeel lichaamsbeeld

Leren evalueren
bij lichamelijke opvoeding

Leren evalueren bij lichamelijke opvoeding is een onmisbare bron voor leraren LO en leraren in opleiding die willen ontdekken wat evalueren precies inhoudt, voor welke doeleinden je het kunt inzetten en op welke wijze het kan bijdragen aan kwalitatief beter onderwijs. Stap voor stap wordt uitgelegd hoe je een betrouwbare en effectieve evaluatie kunt ontwerpen als integraal onderdeel van het LO-curriculum, onderbouwd door inzichten uit praktijkonderzoek naar effectieve evaluatiemethoden. De vele praktische tips en concrete voorbeelden helpen je om de kennis direct toe te passen in je eigen onderwijspraktijk. Daarnaast bevat dit boek een uitgewerkt voorbeeldontwerp van een evaluatiesysteem voor LO in de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Auteurs: Lars Borghouts, Menno Slingerland & Gwen Weeldenburg

janluitingfonds
blijven groeien in je vak

Bestel het boek nu voor slechts 24,99 euro op www.janluitingfonds.nl/publicaties/